

Kaks raamatut vepsa rahvausust ja etnograafiast

Korol'kova, Liudmila Valentinovna. Vepsy. Fotografii i rukopisi iz sobraniia Rossiiskogo etnograficheskogo muzeia. Sankt-Peterburg: Kom. po mestnomu samoupr., mezhnats. i mezkhkonnatsional'nym otnosheniiam Leningradskoi obl. 2015. 240 lk.

Vinokurova, Irina Iur'evna. Mifologiiia vepsov. Entsiklopediia. Petrozavodsk: Izdatel'stvo PetrGU. 2015. 524 lk.

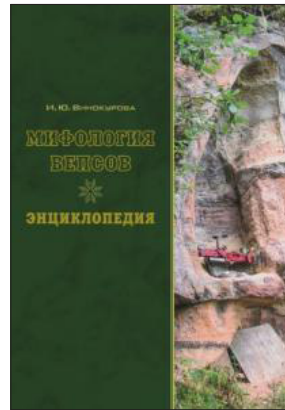

Vepsa folkloori ja etnograafia uurimisel on aastakümnete jooksul endises Nõukogude Liidus ja praegusel Venemaal tehtud head tööd. Venemaa läänemeresoome rahvaste pärimuse korrapärasem talletamine sai aga alguse 19. sajandi teise poole etnograafilistest teadetest, millele olulist lisa tõi süsteemsem ekspeditsioonitegevus 20. sajandil. Nii on tänaseks erinevates Venemaa uurimisasutustes (ennekõike Petroskois ja Peterburis) kogunenud olulised andmekogud, mis uurimistegevuseks vepsa traditsioonilise kultuuri alal materjali pakuvad.

On tõsiasi, et vanema pärimuse kogumise head ajad jäävad 20. sajandisse, toonasesse olustikku ja nende põlvkondade mällu, kes olid sündinud eelmise sajandi alguses või varem. Mõistetavatel põhjustel põlvkonnad kaovad ning tänapäeval võib arhailisema pärimuse kandjaid veel kohata, kuid üldpilt on hõrenemas. Eriti 1990. aastatest on muutunud ka Venemaa maaolustik. Kuigi nõukogude võim ruineeris märgatavalt traditsioonilist eluviisi, represseerides inimesi ja muutes paiguti asustuspilti, ei hävitanud ta sellele vaatamata elu maapiirkondades täiesti, ei hävitanud selle kollektiivset iseloomu. Ateismipropaganda kahjustas küll usuelu institutsioone, kuid ei jõudnud kuigivõrd rahvausu maailmapildi sügavustesse. Kõik muistne on otsustavalt murenemas alles nüüd koos külade hääbumise, elanikkonna vahetumise ja venekeelse massimeedia pealetungiga. Vepsakeelne küla näib elavat oma viimaseid hingetõmbeid. Selle ainulaadsus ongi jäämas arhiiviainesesse, mida on kogunud Vene, kuid silmatorkavalt ka Eesti ja Soome folkloristid ja etnograafid.

Käesolevaga on tutvustamisel kaks 2015. aastal Venemaal ilmunud vepsa-ainelist raamatut. Seoses Venemaa raamatuturu kohati killustunud iseloomu ning kontaktide lünklikkusega Ida ja Lääne vahel on küsitav nende teoste avalikum kättesaadavus meie raamatukogudes, seda eriti esimesena käsitletava puhul.

Vene etnograafiamuuseumi (edaspidi VEM) Loode-Venemaa ja Läänemere maade osakonna juhtivteaduri Ljudmila Korol'kova koostatud foto- ja tekstikogumik "Vepsalased. Fotod ja käsikirjad Vene etnograafiamuuseumi kogudest" on hea trükikvaliteediga väljaanne, mis rikastab nii vepsa-huviliste entusiastide kui professionaalsete uurijate töölauda. Kogumik on trükivalgust näinud riikliku programmi "Jätkusuutlik ühiskondlik areng Leningradi oblastis" toel oblasti kohaliku omavalitsuse, rahvuste-

ja konfessioonidevaheliste suhete komitee tellimusel. 1000 eksemplariline tiraaž on sellest tulenevalt mõeldud ennekõike jagamiseks Leningradi oblasti territooriumil elavale sihtrühmale ning võimalik et seejärel vähesemal määral kättesaadav ka muule huviliste ringile. Raamat ei ole projekti tingimustest tulenevalt mõeldud müümiseks ja kommertstulu saamiseks – mis aga muudab nullilähedaseks võimaluse, et välisring seda kuidagimoodi omandaks. Õnneks leidis internetiotsingu põhjal link raamatu tervikfailile (<http://forumnarodov47.ru/docs/-LSI.pdf>) – loomulikult pole selge selle lingi absoluutne legaalsus, samuti kindel see, et raamat sellelt igavesti kättesaadav on.

Raamat algab muuseumi Loode-Venemaa ja Läänemeremaade osakonna juhataja Olga Fišmani eessõnaga, millele järgneb koostaja lühem sissejuhatus. Mõlemad tutvustavad raamatu ülesehitust, selle olemuslikku esmakordsust ning esitatavaid materjale. Esimene peatükk annab ülevaate VEMi vepsa fotokollektsioonidest (aastatest 1902–1935), millel põhineb ka raamatu fotomaterjal. Vanim neist on muuseumi toonase vanemetnograafi E. A. Ljatski 1902. aasta suvel toonasesse Tihvini maakonda toimunud käigu põhine materjal. Sealt raamatusse valitud pildid on keskendunud ennekõike ehitistele ja dekooridele, samuti meeste ja laste rühmadele Enarve (venepäraselt Вонозеро), Pecoíla (Пёлдуши) ja Mägärve (Миницкая) külastutes. Järgmine kollektsioon pärineb 1908. aasta suvest, mil Peterburi ülikooli üliõpilane A. A. Batalin kogus materjali Aunuse kubermangu Lodeinoje Pole maakonna vepsa külastutest. Hoonete ja inimgruppide seas väärib tähelepanu Järvede (Озёра) külastu kirikute foto – mille omaaegsest ilust on nüüdseks järele jäänud vaid rusuv napp äratuntavus – kirikud muudeti nõukogude võimu tulekuga ladudeks, klubideks, lautadeks ning nende käekäigu eest on edaspidi hoolt kantud vaid hädapäraselt. Batalinilt on ka unikaalne foto õigeusu laulatuskroonidest, ilmselt samuti ühest Järvede kirikutest. Järvede kirikuid, samuti Karhila (Каргиничи) kirikut on pildistatud ka 1916. aastal. Need ja veel mõne foto tegi VEMi kaastööline N. I. Repnikov selle aasta talvel.

Enamiku raamatus avaldatud fotodest (neid on üldse kokku 140) on pildistanud VEMi kaastöölised N. S. Rozov ja Z. P. Malinovskaja. 1926., 1927. ja 1928. aastal toimusid ulatuslikud Loode-Venemaa välitööd tuntud vene etnograafi David Zolotarjovi juhtimisel. Nende sisse kuulusid ka ekspeditsioonid vepsa külastutesse. Rozov tegeles kahel esimesel mainitud aastal laialdaselt just Ojati-Vepsa piirkonnas, viibides ja pildistades paljudes sealsetes vepsa külastutes. Neis kantides töötas 1927. aastal ka Malinovskaja, 1928. aastal pildistas ta aga lõunavepsa külastutes – Arškaht'is (Радогощъ), Maigařes (Боброзеро), Pölos (Пелуши). Nimetatud kaastööliste nende aastate fotod on rikkalik materjal vepsa traditsioonilise olustiku ja etnograafia kujutamisel. Rozovi ja Malinovskaja fotodel on meie ees inimrühmad ning antropoloogilised portreeteeringud, hooned ja nende paiknemine maastikul, puitdekoori elemendid, siseinterjöörid, erinevates tegevustes olevad inimesed ja muu. Pildile on jäänud aletajad, marjulised, lapsed koonlalaudadel töötamas jne.

Malinovskaja on Järvedes fikseerinud arhailise tervitusviisi – vastastikku parema käe asetamise tervitatava õlale. Lõuna-Vepsast on ta teinud ohtralt pilte tikanditega rätidest ning traditsioonilisest rõivastusest. Rozov on 1927. aastal pildistanud ridamisi kultuskohti – nüüdseks juba kadunud kabeleid, samuti siinkirjutajale nüüdseks närustunud klubihoonetena tuttavaid kirikuid Nemžas ja Ladvas. Haruldased on ka tema tehtud ülesvõtted erinevatest puidust sakraalskulptuuridest Ladva, Pecoíla ja Järvede kirikutes – praeguseks juba kadunud kunstiteostest. Mõlemad on pildistanud ka

kogukonna pühasid – Malinovskaja Pölo kiriku juures järves toimunud ühiskümblemist (võimalik, et makaveipäeval, mis on sealne suurim püha), Rozovi töotuspüha Sarjarves (Сарозеро), ristikäiku üle Ojati jõe kas Nemžas, Vidlas (Винницы) või kusagil mujal jm.

Veel on fotosid 1930. aastatest. Nende autor on VEMi kaastöeline G. A. Nikitin, kes pildistas 1935. aastal Karjala vepsa külastutes – Kaleigis (Рыбрека), Šoutarves (Шелтозеро), Toišegis (Другая Река) ja mujal. Selleks ajaks oli läbi saanud 1920. aastate uus majanduspoliitika (NEP), mis tõi lootusi teovõimelisele elanikkonnale ise oma elu peremeheks saada, peagi oli ees ka *korenizatsija*-poliitika lõpp – seni riiklikult soodustatud omakeelse intelligentsi, haridus- ja kultuurielu porritallamine ja hävitamine. Ka Nikitini fotodelt vaatab vastu uue ajastu tellimus – kolhoosikorra kiitmine, iganenud sotsiaalsete vastuolude kujutamine. Võrdlevalt on pildistatud näiteks kulaku, keskmiku ja kehviku elamist.

Kogumikus on ka üks foto, mille autor on soome keeleteadlane Lauri Posti. See on pilt inim- ja loomafiguuridega kaunistatud katusristist lapse haulal Pölo kalmistul. 1934. aastal toimus keeleekspeditsioon, mis hõlmas Ojati- ja Lõuna-Vepsa piirkondi ning millest võtsid osa Lauri Posti kõrval veel Lauri Kettunen ja Paavo Siro, kellega oli Peterburist kaasas toona Ermitaažis töötanud ajastuliselt traagilise saatusega punaestlane Marta Palvadre. VEMi kogudes on sellelt ekspeditsioonilt teisigi fotosid.

Raamatu fotoosale järgneb mitte vähem huvipakkuv peatükk, kus on avaldatud kolme VEMi kaastöelise – A. V. Leskova, A. A. Kisiljevi ja ning juba mainitud M. J. Palvadre vepsulasi puudutavad kirjalikud saadetised muuseumile. Neist kahe esimese omad on mahukamad ja detailirohked. Pecoíla kooliõpetaja Leskova on 1903. aastal saanud muuseumi varahoidja E. A. Ljatskile ligi 50-leheküljelise kaastöö “Tšuharitest” (“О чухарях”), mis puudutab tema kandi vepslaste elu-olu (lisaks on raamatu lisas avaldatud ka ta kirjad Ljatskile aastatest 1902–1903). Kaastöös on üsna asjatundlikult ning tõepäraselt kirjeldatud Pecoíla kandi vepslaste elatusalasad, tavasid, kirjaoskust ja muid oskusi, riietust, toite, sotsiaalseid, majanduslikke ja õigussuhteid, seadusi, noorte läbikäimist, üsna põhjalikult pulmakombeid jm. On näha, et tõenäoliselt venelasest õpetajanna on hästi osanud ka vepsa keelt, millest annavad tunnistust mõned kaastöös esitatud tekstiosad. Leskova stiil on empaatiline.

Umbes samas mahus on A. A. Kisiljevi, Korvoíla (Корвала) kooliõpetaja 1906. aastal saadetud kolmeosaline kaastöö, mis jaguneb ülevaateks elatusaladest (põllumajandus, kalapüük, jaht, tekstiil ja käsitöö, transport ning metsandus), ehitistest (asustus, erinevad hoonetüübid ja nende kasutus) ning rahvameditsiinist. Viimase all on ära toodud ridamisi haiguseid ning ravivõtteid alates ametlikust meditsiinist kuni posimiseni. Kisiljevi stiil on konkreetne ja asjalik. Enam kui Leskova annab ta vepslaste elujärjele madaldavaid hinnanguid, seda kohati ka võrreldes vene talupoegadega. Loomulikult polnud vepslaste elujärg eriti metropoliga võrreldes sel ajal hiilgav. Samas kõlab muidu asjalikust kirjutisest mõnevõrra koloniaalset nooti.

Marta Palvadre lühem kirjatöö on tema komandeeringuaruanne 15. juunist 1. septembrini 1934 toimunud välitöödest koos soome lingvistidega Leningradi oblasti erinevates vepsa külastutes. Ta toob välja lõunavepslaste erinevuse Ojati omadest ning enam põhjapoolsetest, sealhulgas ka keeleliselt. Samuti jätkub tal tähelepanu muistendi- ja kohapärimusele, ka leiavad mainimist paigad, mis mahuvad looduslike pühapaikade mõiste alla ja millest meil iseäranis tänapäevaks on järele jäänud küllaltki vähe teateid. Aruande lõpuosa on pühendatud saavutustele või vajakaajämistele sotsialistlikus

ülesehitustöös. Samuti rõhutab Palvadre vajadust koostada vepslaste ajalugu haarav teaduslik ülevaateteos, milleks tema sõnul kogutud keeleline ning etnograafiline materjal juba piisavalt ainekust pakuvad. Kahjuks lõppes ta elutee 1936. aastal stalinliku terrori käe läbi.

Tõenäoliselt võiks Venemaal leiduda ka Palvadre enda tehtud ekspeditsioonimärkmeked. Antud raamat on ju esimesi publikatsioone seni arhiivihämaruses seisnud välitöömaterjalidest, mille põhjal on senini uurimistööd võinud teha peamiselt vaid valitud Venemaa teadlased. Raamatu viimane peatükk annab eluloolise ülevaate fotode ning avaldatud etnograafiliste kaastööde autoritest. Eraldi on ära toodud ka neid kujutavad fotod. Raamatus leidub eksitavaid faktivigu. N. S. Rozovi surmaastaks on kord 1987, siis jälle 1984. Paavo Siro perekonnanimeks on kirjutatud ka Sirvo, Marta Palvadre isanimi Jurjevna muutub ühtäkki Juljevna, kardetavasti leiaks selliseid apse põhjalikumal otsimisel teisigi. Kuid on põhiline, et vepsa etnograafiat ja uurimislugu puudutavatest allikmaterjalidest on jälle osake jõudnud publitseerituna avalikkuse ette ning et neist võivad osa saada ka Leningradi oblasti vepslastest põliselanikud – rahvas, kelle ajalugu on viimastel sajanditel seisnenud taandumises, kahanemises ja mahavaikimises.

Õnneks on 20. sajandi teisel poolel, eriti aga 1990. aastatest alates järk-järgult teoks saanud Marta Palvadre nägemus vepsa rahva ajalugu ja vaimset pärandit kajastava kirjanduse osas. Erinevaid teaduslikke uurimusi, ka monograafilisi, on publitseerinud Petroskoi Riikliku Ülikooli ning Venemaa TA karjala keele kirjanduse ja ajaloo instituudi teadlased (Nikolai Bogdanov, Vladimir Pimenov, Maria Zaitseva, Maria Mullonen, Anna Kosmenko, Zinaida Strogalštšikova, Nina Zaitseva jpt), samuti Peterburi teadusasutuste ja ülikoolide uurijad (Sergei Mõznikov, Sergei Jegorov, Viktor Lapin, Ljudmila Korolkova, Igor Brodski jpt). Silmapaistvamaid vepsa folkloori ja usundi uurijaid tänapäeval on kahtlemata karjala keele kirjanduse ja ajaloo instituudi etnoloogia sektori juhataja Irina Vinokurova, kelle sulest on viimastel aastakümnetel ilmunud neli monograafiat ja arvukalt muid kirjutisi vepsa rahvausust ja kombestikust.

Käesolev teos, Irina Vinokurova “Vepslaste mütoloogia. Entsüklopeedia” on oluline ja väljapaistev saavutus nii kitsamalt vepsa usundi ja folkloori kui ka rahvusvahelise võrdleva mütoloogia ja usundi vallas. Autor on aastakümnete jooksul tegelnud vepsa rahvausu uurimisega ning see on tehtu oluline kokkuvõte, millesarnast pole (veel) ette näidata kasvõi eestlastel. Antud entsüklopeedilise teose valmimine sai alguse 1994. aastal rahvusvahelise koostööprojekti raames, mille tulemusena on rahvusvaheliselt kättesaadavana (inglisekeelsena) seni ilmunud komi, handi, mansi ja sõlkupi mütoloogiate entsüklopeediad. Vepsa mütoloogia väljaanne järgib oma ülesehituselt sellesama rahvusvahelise “Encyclopaedia of Uralic Mythologies” formaati, kuuludes olemuslikult ka sellesse sarja (kuigi seda pole tiitlis välja toodud). Tuleb loota, et töö leiab tulevikus tõlkimist inglise keelde, sarnaselt selles sarjas juba ilmunud nelja köitega.

Monograafia põhiosa koosneb 369 märksõnaartiklist. Sellele eelnevad sissejuhatavad peatükid, mis annavad ülevaate vepslaste ajaloost, keelest ja kultuurist, vepsa usundi uurimisloost, vepsa mütoloogia põhikomponentidest. Tegemist on suhteliselt ammen-dava läbikirjutusega, millesarnast vepsa mütoloogia kohta seni pole olnud. Võiks ju ette heita mõningast uurimisviisi stamplikust (näiteks uskumusolendite jagunemine madalamateks ja kõrgemateks), kuid see ei vähenda töö väärtust. Vepsa mütoloogia põhikomponentide peatükis peatutakse vepsa usundi erinevatel (ajaloolistel) kihistustel, ennekõike kristianiseerimisel ja selle mõjudel. Kosmogoonia all on jutuks ka üldtuntud

läänemeresoome loomismüüt linnumunast, mille (runolaululine?!) vaste on A. Sovijärvi ja P. Peltola poolt 1943. aastal Äänis-vepsast ka üles kirjutatud ja peatükis esitatud. Teine kosmogooniakihistus vepsa mütoloogias on selgelt kristluse mõjuline ning avaldub dualistlikes rahvajuttudes, milles peategelasteks Jumal ja ta vastaline. Vaadeldava sissejuhatava peatüki teistes osades on juttu veel vepsa kosmograafiast, hingekontseptsioonist ja teispoosusest, ning panteonist, mille põhiosa on pühendatud vepsa usundis rikkalikult esindatud kohavaimudele, aga ka teadjatele. Peatükk lõpeb ülevaatega loomade ja taimede osast vepsa mütoloogilises maailmapildis. Teadaolevalt on autor mõne aja eest (2006) avaldanud mahuka monograafia loomadest vepsa rahvausus.

On päris selge, et mütoloogiast ülevaate andmine (või selle koostamine) peamiselt siiski natuke enam kui viimase saja aasta jooksul kogutud folkloorse ja etnograafilise ainese põhjal on tinglik. Mütoloogia nime all esitatav tervik on klassikalises mõttes “usutavam” ikkagi siis, kui see põhineb vähegi sidusamal (vanemate) müütide korpusel. Nende silmatorkavast olemasolust me nii hilise kogumisaja juures aga eriti rääkida ei saa. Vanematele usundikihtidele on küll viiteid, kuid need on fragmentaarsed ja pigem hilisemate kristlike kujutelmadega läbi põimunud või neis hägustunud. Iseloomulik on näiteks selline vepsa uskumusolend nagu *Sünd*. See esineb vepslastel nii kristliku loojajumala kui Jeesuse tähistajana, samas tähistab põhjavepslastel ka surnud esivanemat, hõimu esiisa mütoloogilise personaazina. “Kõrgemast panteonist” saabki nimeliselt välja tuua “mitmekülge” Jumala kõrval veel nimetatud *Sündi*, demoniseerunud *lemboi* ning tulega seotud *rahkoi*.

See ei ole muidugi vaid vepsa usundi (*resp.* mütoloogia) probleem. Sarnane olukord esineb suuresti ka teistel läänemeresoome rahvastel. Ehk vaid karjalastel on vanema usundikihiga “paremini läinud” tänu hilisema ajani säilinud mütoloogiliste runolaulude korpusele, mis on enam talletanud arhailisi süžeid ja personaaze. Väiksemate rahvaste, eriti isurite ja vadjalaste materjal on aga iseäranis fragmentaarne ja kogumislooliselt lakooniline, mis seab nende mütoloogiate kirjeldamise (ka selle suurprojekti raames) keerukate metodoloogiliste küsimuste ette. Tõstatub küsimus, milline oleks adekvaatne lähenemine läänemeresoomelisele maailmapildile ja ontoloogiale selle tõepäraseks kirjeldamiseks, sellisena nagu see meile kasutada olevast materjalist vastu vaatab? Kirjeldus, mis ei oleks täiuslikumaid eeskujusid pelgalt matkiv ja seetõttu teiseilmelist lähteainest paratamatult vaesustav?

Vepsa folkloorne ja etnograafiline aines on kokkuvõttes siiski sedavõrd küllane, et Irina Vinokurova pikaajalise väga tõhusa töö tulemusena on meie ees aukartustäratav kõide, mille märksõnaartiklites on (julgen arvata) suhteliselt ammendavalt avatud kättesaadav materjal. Kitsamalt usundilisele lisaks on käiku läinud ka kalendaarne, leksikaalne, fraseoloogiline, looduskultuuriline, rahvameditsiiniline, materiaalne ja sotsiaalseid suhteid kajastav aines, küllap veel muudki. Märksõnad on venekeelses väljaandes esitatud vepsakeelsetena ja ladinapärasest kirjas – mis on ka loogiline. Märksõnaartikleid on siin-seal illustreeritud ka mustvalgete fotodega. Kõite keskel on ka iseseisev värvifotode osa, kus on illustreeriva ja täiendava iseloomuga pildid püha-kohtadest, kalendaarsete ja elutsükliga seotud kommete tähistamisest, asjakohastest puitdekoori detailidest ja muust.

Teadusliku väljaande lõpus on veel sisuregister eraldi vepsa- ja venekeelsete märksõnadega, kasutatud kirjanduse ja arhiiviallikate loend, kasutatud lühendite seletus ning vepsa asustuspunktide venepärane loend. Teeb kurvaks, et venemaises venekeelses

TUTVUSTUS

teaduskirjanduses domineerib ühemõtteliselt omakeelsete vepsa kohanimedega ignoreerimine. Küllap poleks probleem toponüüme esitada paralleelselt kahes keeles, avaldades nii austust allikmaterjali tegelikule kultuurilisele päritolule. Entsüklopeedia tiraaž on 1000 eksemplari. Teos on omandatav paraku vaid otse väljaandja – Petroskoi Riikliku Ülikooli kirjastuse – ahtast müügivõrgust (vt. <http://press.petrso.ru/UNIPRESS/Magazin.html>).

Pole kahtlust, et “Vepslaste mütoloogia” on nii suur teaduslik kui ka märgiline tähtsus. Mütoloogia kirjapaneku (mistahes vormis) võib kindlasti lugeda iga rahva seisukohalt oluliseks tüvitekstiks, ühte ritta kuuluvaks rahvuseepose, pühakirja tõlke, rahvusliku ajalookäsitluse ja teiste sama kaliibri töödega. Irina Vinokurova saavutust on seni tunnustatud ka Eestis. Antud tööle omistati 2016. aasta hõimurahvaste programmi rahvusteaduste auhind uurali rahvaste rahvusteaduste alase teadustöö kategoorias. Auhind kuulutati välja 15. oktoobril 2016 hõimupäevade rahvusvahelisel konverentsil Tartus Eesti Rahva Muuseumis.

Madis Arukask

BOOK REVIEWS

Two books about Vepsian folk belief and ethnography

Korol’kova, Liudmila Valentinovna. *Vepsy: Fotografii i rukopisi iz sobraniia Rossiiskogo etnograficheskogo muzeia*. Sankt-Peterburg: Kom. po mestnomu samoupr., mezhnats. i mezhkonfessional’nym otnosheniiam Leningradskoi obl., 2015. 240 pp.

Vinokurova, Irina Iur’evna. *Mifologiiia vepsov: Entsiklopediia*. Petrozavodsk: Izdatel’stvo PetrGU, 2015. 524 pp.

An overview by Madis Arukask.